GHAWDEX - GOZO

Minn MICHAEL AGIUS

Kittieba Griegi ta' żmien il-qedem lill-gżira ta' Għawdex sejħulha GAULOS (minn Gaul — li tfisser Gods ġebel) kif tassew Għawdex jidher bgħid minn fuq il-baħar. Ġie li ismijiet ta' bliet, nies eċċ. dawk il-kittieba qalbuhom ħażin f'ilsienhom, bħal ngħidu aħna, SAUL saret Pawl, SURR (sur bil-Malti) saret TIRU u oħrajn. Imma wieħed mill-aqwa għorrief Griegi, Strabone, kiteb GAUDOX. Strabone hu wieħed mill-aqwa tad-dinja għall-ġografija ta' żmien il-qedem. Dan il-għaref Grieg twieled fis-sena 69 qabel Kristu, ivvjaġġa ħafna u żar bosta artijiet tal-Lvant Nofsani u oħrajn fl-Asja, fis-Surija, fil-Feniċja, fl-Eġittu u fl-Italja. Strabone studja f'Tarsu, fis-Surija u fi bliet oħrajn. Fis-sena 29 qabel Kristu, mar igħix ġewwa Ruma, fejn baqa' sakemm miet fis-sena 19 ta' l-ewwel seklu. Ix-xogħol kbir tiegħu, "Geographica", ta' 17-il volum, hu meqjus u miżmum bħala awtorità. Xogħol kbir ieħor tiegħu ta' 46 volum, hu dwar l-istorja Cassiodoria (470 — 570) mexa fuq Strabone u 'l Għawdex sejjaħlu GAUDEX.

Bħalma wieħed jista' jara, "Għawdex" ma tistax tinbena fuq GAUL, sakemm id-"D" Griega ma tteħditx b'"L" minnn dawk il-kittieba li ġew wara Strabone, billi dawn iż-żewġ ittri jixxiebhu ħafna fil-kitba b'ittri kbar (kapitali). Għalhekk, naħseb illi l-isem ta' Għawdex inħoloq kif kitbu STRABONE. Għaldaqshekk inħoss li għandi nimxi fuqu, għax, jekk niflu sewwa, insibu wkoll illi dan l-isem jaqbel ma' l-isem l-ieħor — GOZO (gods minn Geddes) — (Falzon jagħtina GEDDES imma GODS ma jurihiex — juriha b'GOZZ — iżda tifsir wieħed — verb u nom).

Milli jidher, għall-ewwel, Għawdex kien jitleħħen bil-GA (gerger, gerfex, eċċ.): dan il-leħen ta' GA jseħħ fil-kunjom GAUCI (skond il-widna) kif ukoll l-isem l-ieħor GOZO, GOZZU.

Nistħajjel xi ħadd jistaqsi: kif daħlet l-H wara l-G u saret GH (għajn)? Irridu niftakru illi x-xi-ħaġa tal-kitba bil-Malti bdiet tin-kiteb madwar 400 sena ilu minn xi żewġ flenin ta' ftit tagħlim u dgħajjef ukoll, u kienu jiktbuha kif jidhrilhom. F'dak iż-żmien, ma kienx hawn tagħlim, anqas skejjel, u dawk il-ftit, u ftit ħafna, kienu jħarbxu xi ħaġa għall-bżonn. Terġa' x-xogħol tal-kitba kien f'idejn il-barranin — Taljani, Sqallin, eċċ. — u dik ix-xiħaġa li nkitbet, inkitbet skond il-widna u, m'hemmx għalfejn ngħidu,

b'ortografija Taljana. Min kien jaf jikteb xi ħaġa aktarx li kellu f'moħħu illi għal-leħen ta' GA u dak ta' KA irid iżid l-H (akka) mal-G u maċ-Ċ, għalhekk — "chiteb, chtieb, chotba, chelma, chliem, chelb, chlieb, chnisja, ghiref, ghrif, gheddum, ghdiedem, castig, Michallef". (Ic-ch qiegħda għall-EĦĦE — imħallef, bachar, challeit, chdejn eċċ.).

Irridu niftakru wkoll illi fis-sena 1647 il-Vatikan waqqaf f'Malta skola għat-tagħlim tal-Għarbi għal dawk il-qassisin u patrijiet li kienu bi ħsiebhom imorru fl-Afrika ta' Fuq bħala missjunarji. Ħaġa mill-ewl id-dinja illi xi flien li kien jaf l-Għarbi, jew kien qiegħed jitgħallmu, ra illi xi kliem Malti jixbah lill-Għarbi u ħa l-leħen ta' GA għall-Għain Għarbija (għax din, "GĦ", leħinha fil-Għarbi hu GR u jixbah xi ftit il-leħen ta' GA Maltija) u aktarx il-kelma Għawdex kitibha bil-GĦ (ortografija Taljana) u billi f'xi kliem Malti l-GA kienet tinkiteb bil-GĦ żdied it-taħwid, bħal "a voglia" saret "għalavolja, għallavolja" (Falzon), "azzaruolo — għanzalor", "anticuore — għantqur", "gonnella — għonnella", "Għarqħur (arawn/r) Garqur". Castagna "gżira, gżejjer, għeira", kitibhom bil-GĦ, għaliex ma nafx, għax bil-Għarbi tinkiteb bil-G (Siriak "ġeżira", Masri "geżira").

Sa fejn naf jien, Bonamico hu l-ewwel illi daħħal il-GĦ (għain) fis-sunett tiegħu lill-G.M. Cottorer (1672-5). F'dik il-kitba Bonamico jinqeda b'żewġ għamliet ta' GĦAJN: bil-vokali doppja u bil-GĦ (aadda — għadda, t'għattiet — tgħattiet, t'għanni — tgħanni, aasfur — għasfur, taana — tagħna, aainein — għainein, reġġet — reġgħet). Milli jidher Bonamico kien jaf il-Għarbi għax inqeda tajjeb biż-żewġ Għ-jiet: bil-vokali doppji għal għain bla tikka u bil-GĦ għal ta' bit-tikka. Agius Soldanis inqeda b'Għain waħda (GĦ) — "għet — għidt, għalia — għalija, għaref, lagħabielek, kargħa — qargħa, jokogħdux — joqogħdux, għant".

M'hemmx għalfejn ngħidu illi f'dawk iż-żmenijiet il-Għ għal GA u għall-Għain ħawdu moħħ dawk li kienu jiktbu, u l-GA ta' "Gaudox/ex" saret "'Għawdex" bħalma "gonnella" (Taljana) saret "għonnella" u l-oħrajn li semmejt iktar 'il fuq.

Jekk niflu sewwa dak li ktibt iktar 'il fuq, insibu illi t-tlitt konsonanti ta' G. (aw dittong) D u X ta' "Gaudox" u l-oħrajn G. D. S. ta' "Gods" (GOZO), huma żewg egħruq qraba sewwa, għax l-X u l-S meta nqabbluhom ma' xi ismijiet tal-Kotba Mqaddsa u kliem oħrajn, insibu illi jinbidlu bejniethom fl-ilsna semin: "xalom

— sliem, jabex — iebes, xuxan — susan, rox/rax — ras, Xawl — Sawl, Xamwel — Samwel, xemx — xams" u oħrajn.

Hekk, naħseb jien, li twieled l-isem t'Għawdex.